

HAMDULLAH HAMDİ'NİN YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİSİ BAĞLAMINDA ZÜLEYHA'NIN FEMME FATALE KİŞİLİĞİ

Damla Nur KORKAKÇI*

Öz

Kadının toplum içerisinde daha fazla yer almaya başlamasıyla birlikte literatürde sıkça karşımıza çıkan “femme fatale” tabiri genel bir tanımla; ilişkiye girildiği takdirde felaket getiren kadın olarak tanımlanmaktadır. Kökü mitik ve dinî anlatılara kadar uzanan bu kavramın Doğu edebiyatlarındaki en dikkate değer örneklerinden biri Züleyha'dır. Kutsal kitaplarda kendisi hakkında ayrıntılı bir bilgiye yer verilmeyen Züleyha, mesnevi yazarları tarafından eserlerde geniş bir şekilde anlatılmıştır. Yusuf'a olan aşkı neticesinde kendisiyle ve etrafındaki karakterlerle olan çatışması, onun femme fatale kimliğini göz önüne koymaktadır. Bu makalede femme fatale tipinin özelliklerine değinilerek, İbrani toplumu başta olmak üzere kadın algısını şekillendiren bazı toplumsal bakış açıları ortaya koyulacaktır. Divan edebiyatındaki kadın algısına değinilerek Züleyha'nın Tevrat ve Kuran'daki konumu ele alınacak, ardından Hamdullah Hamdi'nin mesnevisi bağlamında Züleyha'nın fatale kimliği tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: *Femme fatale, Züleyha, Mesnevi, Hamdullah Hamdi.*

Geliş Tarihi: 27.05.2022

Kabul Tarihi: 24.06.2022

* Yüksek Lisans Öğrencisi. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
e-posta: damlanur_korkakci@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6175-5728.

**ZULEYHA'S FEMME FATALE PERSONALITY IN THE CONTEXT OF YUSUF U
ZULEYHA BY HAMDULLAH HAMDI**

Abstract

As women began to take more part in society, the term "femme fatale", which we frequently encountered in the literature, was defined in general; She is defined as the woman who brings disaster if the relationship is entered. One of the most remarkable examples of this concept in Eastern literatures, which has its roots in mythical and religious narratives, is Zuleyha. Zuleyha, about whom there is no detailed information about herself in the holy books, was widely described in the works by the masnavi writers. His love for Yusuf and his conflict with himself and the characters around him reveals his femme fatale identity. In this article, the characteristics of the femme fatale type will be mentioned and some social perspectives that shape the perception of women, especially in Hebrew society, will be revealed. Zuleyha's position in the Torah and the Qur'an will be discussed by referring to the perception of women in Divan literature, and then Zuleyha's fatale identity will be discussed in the context of Hamdullah Hamdi's masnavi.

Keywords: *Femme fatale, Zuleyha, Masnavi, Hamdullah Hamdi.*

Giriş

Erkek egemen bakış açısının şekillendirdiği toplum düzeni, çağlar boyu kadınlara dair çeşitli algılar yaratmıştır. Kadına zalimlik, düzenbazlık, hilekârlık gibi nitelikler yükleyen bu bakış açısının yansımaları; kutsal kitaplardan edebi eserlere kadar yazılı ve sözlü pek çok anlatıya da yansımıştır. Din ve inançların şekillendirdiği toplumsal düzende kadın, o din ve inançların belirlediği kadarıyla cemiyet içinde yer almıştır. Edebi eserlere yansıyan kadın algısı da bu inançların süzgecinden geçmiştir.

Femme fatale denilen ve ilişkiye girilmesi halinde erkeğin başına felaketler getiren kadın tipi de bu algının bir parçasıdır. Bu kelime; en ilkel, mitik anlatılardan tek tanrılı dinlerin ayetlerine ve klasik edebiyat metinlerinden modern metinlere kadar pek çok anlatıda bir karşılık bulmuştur. Femme fatale, toplumsal gerçeklerden ziyade erkek merkezli bir bakışın kadına yüklediği bir algıdır (Arpacı, 2019: 142).

Pek çok toplumda olduğu gibi İbrani toplumunda da erkeğin hâkim olduğu toplumsal düzen, kadına karşı sert ve aşağılayıcı bir tutum içindedir. Bu en yüce kitapları olan Tevrat'ta pek çok yerde

açıkça dile getirilmiştir (Aksoy, 2021: 25-26). İbrani toplumundaki bu algı sadece bu toplum ile sınırlı değildir. En ilkel dönemlerden kalan kadın ve erkek arasındaki iktidar mücadelesinin yaratmış olduğu olumsuz kadın algısı, pek çok toplumda çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kadın algısı, kolektif bir bilinçdışından kaynaklanan sürecin yaratmış olduğu bir gerçekliktir. Tevrat'ta ve Yahudilerin mitik anlatılarında bu tip kadınlar ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Yusuf kıssası da bu tip “tehlikeli kadın” imajını barındıran metinlerden biridir. Kıssada yer alan Züleyha, Tevrat'ta Kuran'a göre daha az ayrıntılı ve sert-gerçekçi bir şekilde yer almaktadır. Tevrat'ta ayrıntılı olarak yer almamasının aksine Züleyha, Kuran'da ve rivayetlerde daha ayrıntılı ve Tevrat'ta olduğundan daha olumlu bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu kadının çatışmacı ve romantik kişiliği, kaynağını büyük ölçüde İslamî gelenekten alan divan şiirini de etkilemiştir.

Türk edebiyatında en çok işlenen anlatılardan olan Yusuf ve Züleyha mesnevileri, sadece birer aşk hikâyesi olmaktan öte güzelliğin, ruhsal çatışmaların ve entrikaların kesiştiği ve kolay bir şekilde modernize edilebilecek güçlü bir kurguya sahip ender metinlerdir. Anlatının ana karakterlerinden olan Züleyha, femme fatale denilen kadın tipinin özelliklerine sahip olmakla beraber yer yer mesnevi yazarları tarafından çaresiz ve romantik bir âşık olarak tasvir edilmiştir. Bu Züleyha'nın karakterini karmaşık bir duruma sokmaktadır. Züleyha'nın bu kimliğini açıklamak için femme fatale denilen kavramın tanımı incelenmelidir.

1. Femme Fatale

Femme fatale; cinsiyet, kötülük, kadın bedeni etrafında şekillenen; erkeğin felaketine sebep olan, erkeğin temsil ettiği kurum ve değerlerin yıkımına yol açan kadın arketipinin bir çeşididir. Femme fatale imgesi, kadınlara dair “tehlikeli” algısının oluşturulduğu ataerkil düzenin temsilcileri olan erkeklerin korkularının ve tedirginliklerinin yarattığı bir kavramdır. Erkeklerin kamusal alanda kendilerine birer rakip olarak gördükleri kadınlara tahammül edememelerinden kaynaklanan bir tipolojidir (Arpacı, 2019: 140-141).

Tarihsel süreç içerisinde zamana, toplumlara, edebi tür ve akımlara, siyasal-sosyolojik gelişmelere bağlı olarak değişen femme fatale algısı için tek bir tanım yapılamamaktadır. Kaygan bir tanıma sahip olsa da femme fatale karakterin belli başlı değişmez özellikleri mevcuttur. Bu özellikler onun arketipsel özellikleridir. Bunlar; toplumların beğenilerine göre oluşan olağanüstü güzellikleri, güzellikleriyle paralel karşı konulamayan çekicilikleri, kadın bedeni etrafında şekillenen algının oluşturduğu tehlikeli ve güçlü cinsellikleri, karşılıklarındaki aldatmak için gerçek kimliklerini ustalıkla gizleyebilmeleri ve en önemlisi kaderini elinde tuttuğu erkeğin felaketine sebep olmalarıdır. Bazen birden fazla erkeğin felaketine yol açabilmekteledir. (Özdiç, 2019: 6-15). Femme fatale imgesini daha iyi anlayabilmek için bu imgeyi oluşturan tarihsel arka planı incelemek gereklidir. Bu imgenin İbrani toplumundaki yansımalarının ele alınması, Züleyha'nın kimliğini şekillendiren etkenlerin anlaşılması bakımından önemli bir husustur.

1.1. Femme Fatale Kimliği Oluşturan Toplumsal Kadın Algısı ve İbrani Toplumunda Kadının Yeri

Femme fatale, kültürel bir kimlik olarak XIX. yüzyıl sonlarına doğru inşa edilmeye başlansa da bu kimliğin tarihsel altyapısı insanlıkla beraber başlamıştır (Arpacı, 2019: 140). Bu kimliği oluşturan süreç, kadının toplum içerisindeki varoluş süreciyle birdir. Kadın bedeni ve cinselliği etrafında oluşturulan femme fatale algısı kadının varoluşsal nitelikleri ve erkeğin bu niteliklere bakış açısıyla şekillenmiştir.

Femme fatale imgesinin oluşumu incelendiğinde bu imge, anaerkil toplum düzeninden ataerkil toplum düzenine geçişle birlikte başlamıştır. Kadının, doğurganlığın ve bereketin sembolü olarak doğayla eş tutulduğu zamanlarda sahip olduğu mistik varlığı, bu bilinmezliğin verdiği hayranlıkla karşılanmıştır. Fakat tarımla birlikte geçilen kültürel düzen, erkeğin fiziksel ve biyolojik yönden gücünün farkına varmasına sebep olmuştur. Savaşçı erkek tipinin ortaya çıktığı tarım toplumlarında fiziksel yönden gücünü idrak eden erkek; ekip biçtiği ve kadın gibi yaratıcı bir varlıkla özdeşleştirdiği toprağı ve topraktan aldığı ürünü kontrol etmeyi öğrenmiş, bu yaratma sürecinde kendi payı olduğunu anlamıştır. Bu aydınlanmış erkek ve kadın arasındaki eşitliği bozarak efendi-köle sürecini başlatmıştır (Karaca, 2019: 15-20). Tarihsel olarak takip edebildiğimiz köklü düşünce sistemlerine sahip pek çok toplumda bu zihniyet hâkim görünmektedir.

Konfüçyanizm inancında kadın alınıp satılan bir eşyadır (Aksoy, 2021: 23). Mezopotamya'da Ana Tanrıça İnanna'nın, gözden düşüşü ve monoteist inançların ortaya çıkması ile Tanrıça'nın kötücül tarafının öne çıkması; anaerkil tapınım ve kadına karşı bakışta bir dönüm noktası olmuştur (Çınar, 2018: 374). Kadına hukuki haklar tanıyan ender toplumlardan biri olan Asurlular'da dahi kadın kocası tarafından satılabilen bir varlık olarak görülmüştür. Eski Yunan kültüründe Aristocu mantığın da büyük etkisiyle¹ kadın ve kocası arasındaki ilişki, efendi-köle ilişkisi olarak görülmüştür. M.Ö. 200'lü yıllarda Spartalılar, sürekli savaştıkları için erkek kayıpları meydana gelmiştir. Bu durum kadınların kamusal alanda varlığını arttırmış ve hatta kadınları siyasette dahi etkin roller oynamaya itmiştir (Aksoy, 2021: 24). Tabii bu kadınlar evlerinde oturup çocuk bakan ve erkeklerin idealleriyle uyuşmayan kadınlar - erkeklerin deyimiyle fahişeler- olduklarından dolayı ataerkil toplum tarafından tehlike algısı yaratmışlardır.

Güç ve iktidarın cinsellekle bağdaştırıldığı Antik Roma ve Yunan toplumlarında erkekler; savaşçı, güçlü, toplumsal düzende kendi sorumluluklarını idare edebilen ve eğitilmiş kişiler oldukları için ideal güzellik erkek güzelliği şeklinde düşünülmüştür. Kadınlar buna karşılık üzerinde bir baba veya koca

¹ Aristocu mantığa göre; kadın doğa, erkek akıl ile bağdaştırılır. İnsan aklının doğaya üstün gelişi ve onu kontrol etmeyi öğrenişi gibi erkek de kadına üstün gelmiş ve onu kontrolü altına almayı öğrenmiştir. Aristo, yalnızca erkeklere özgü olduğunu düşündüğü saf akıl (nous) ile tanrısal ruhu bağdaştırmıştır. Erkeğin akli ilahi bir gücün tezahürü olarak her türlü maddeden üstün olarak görülmüştür. Dolayısıyla kadın, pasif ve duygularının esiri olmuş ilkel bir canlı olarak görülmüştür. Zamanla sadece bedeni ile algılanmaya başlanan kadın, anneliği ve ihtiyaç duyulduğunda kullanılabilecek cinselliği ile bir eşya gibi görülmüştür. Bu cinselliğin fazlası da tehlike olarak algılanmıştır.

otoritesi olan, eğitimsiz, fiziki güçten mahrum kimseler olarak erkek güzelliğinin gerisinde; sadece cinsel ihtiyaçları karşılayacak “eşyalar” olarak algılanmışlardır (Andrews ve Kalpaklı, 2020: 22-45). Bu algı İslam medeniyetinde de farksızdır. Otorite altındaki soylu kadınların sorumluluğu ailelerinde olduğundan dolayı onları sosyal hayatta açıkça görmek nadir bir durumdur. Kamusal alanda rahatça hareket edebilen kadınlar da genelde alt kültürün temsilcileri olduklarından kadın eşittir fahişe algısı toplumların zihnine yerleşmiştir (Andrews ve Kalpaklı, 2020: 58-59).

Yahudi toplum yapısı ve inancını en ayrıntılı şekilde tasvir eden Tevrat, Mezopotomya kültürleri haricinde kısmen Roma ve Yunan toplumlarındaki düşünce yapısından etkilenmiştir. Yahudi tanrıbilimciler Eski Yunan düşüncesini Tevrat ile uzlaştırmaya çalışmışlardır (Topcan, 2010: 14). Kadını kocasının ihtiyaçlarını gidermekle yükümlü olan bir köle olarak tanımlayan Aristocu mantık (Aksoy, 2021: 24), Yahudilerin kadın algısına temel teşkil eden düşüncelerden biridir. Kadın, Tevrat'ta Havva'nın şahsında “ilk günah” sahibi ve erkeğin aklını çelen bir tehlike olarak karşımıza çıkmaktadır (Topcan, 2010: 20). Bu sebeple Tanrı tarafından çocuk doğurma gibi bedensel acılarla cezalandırılmıştır. Âdem Havva'dan değil, Havva Âdem'den yaratılmıştır. Bu ataerkil hiyerarşik düzende, kadının ikinci planda ve sadece erkeğin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla var olduğunun bir göstergesidir.

Tevrat'ta geçen yaratılış hikâyesi bir takım soru işaretleri oluşturmaktadır. Buna göre üç rivayet kadının yaratılışı hakkında bilgi vermektedir. İlkine göre, Tanrı insanı hem kadın hem erkek olarak tek bir biçimde ve cinsiyetsiz yaratmıştır; ikinci rivayete göre, erkek ve kadın bir beden iki tarafında bitişik bir şekilde yaratılmış ve sonradan ayrılmıştır; son rivayete göre ise erkek ve kadın aynı zamanda, ayrı ayrı yaratılmıştır. Bu durumda yaratılışı net bir şekilde bilinen Havva'nın Âdem'in ilk eşi olmayacağı düşünülmektedir. Bu ilk eşin, Tanah ve Talmud'ta da adı geçen Lilith olduğu inancı yaygındır. Yahudi kaynaklarında Ben Sira Alfabeti adındaki bir kaynaktan karşımıza çıkan Lilith; Âdem ile birlikte topraktan yaratılmış ve bu yüzden kendisini Âdem ile bir tutmuştur. Âdem ile tartışırken Tanrı'nın söylenmemesi gereken ismini yüksek sesle söyleyerek bulunduğu yerden kaçmıştır. Tanrı kaçan Lilith'i geri getirmek için üç meleğini görevlendirmiştir. Geçen zaman içinde İblis ile ilişkiye giren Lilith'in ondan çocukları olmuştur. Melekler Lilith'e, geri dönmediği her gün için bir çocuğunu öldüreceklerini söylemiştir. Lilith'in isyanından sonra Âdem'in kaburgasından Havva yaratılmıştır ve Lilith, Âdem'in çocuklarına düşman olmuştur (Ünal, 2017: 106-107).

Bu rivayete göre Havva; Lilith gibi Âdem'le eşit değil, onun bir parçasından yaratılmıştır. Hem zaman açısından Âdem'den sonra ve onun yalnızlık ihtiyacını gidermek için yaratılması hem de onun vücudunun bir parçasından yaratılmış olması Havva'nın ve onun neslinden gelecek tüm kadınların statüsünü erkeğin otoritesi altına konumlandırmıştır. Fakat Lilith gibi Havva da günah işlemekten uzak duramamıştır ve tehlikeli kadın algısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Lilith ile yaratıcısına ve üzerindeki otoritelere doğrudan karşı gelen kadın, Havva ile birlikte erkeği nazik bir şekilde aldatan

kadın şekline bürünmüştür. Havva, Lilith'in bir başka versiyonudur. Sonuçta mağdur olan yine Âdem olmuştur.

Esasında Lilith'ten ya da onun benzeri bir kadından bahseden en eski metin Sümer destanı olan Gılgamış'tır. İsmi kökeninin de Sümerce olduğu söylenebilir. İnanna'nın kutsal yerini zapt eden kötücül ruhun da Lilith ile aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Lilith Ana Tanrıça'nın intikamcı, azap verici tarafını temsil etmektedir. Bunun yanında Türk kültüründe ve inancında adı geçen ve yeni doğum yapmış kadınlar ile bebeklerine musallat olan Albastı ya da Alkarısı da Lilith'e benzeyen yönleriyle akla gelebilecek tehlikeli kadın tiplerinden biridir (Çınar, 2018). Kültürler arasında farklılıklar olsa da bu kadınların her biri tiptir. Toplumların en kadim inançlarından kaynaklanan ve toplumsal hafızada derin izler bırakan bu kadınların işlevini Jung'un arketip formülüyle açıklamak mümkündür.

Jung (2017: 91-112), sanat ve psikoloji arasındaki bağı açıklarken sanat eserinin ya da sanatçının bireysel bir değerlendirmeye tabi tutulmasını doğru bulmamaktadır. O da Freud gibi bilinçdışının sanatı şekillendirdiğini kabullenmekle beraber; Freud'un aksine bunun bireysel bir bilinçdışından değil, kolektif bir bilinçdışından kaynaklandığını belirtmektedir. Sanatı ve sanatçıyı değerlendirirken bireysel bir yöntem izlendiği takdirde bunun her sanatçının nevrozlu birer birey olduğunu kabul etmek olacağını söylemiştir. Ona göre kolektif bilinçdışı toplumların en eski anlatıları olan mitlerde bulunmaktadır. Bu mitler ilkel insanların düşünce ve yaşayış tarzının en yalın ifadesi olarak kabul edildiğinden dolayı, içlerindeki tipler de toplumlar tarafından kolektif hafızaya kazanmış ve tarihsel süreç içerisinde kendini yenileyen arketiplerin birer yansıması olarak kabul edilmiştir.

Jung'a (2005: 19-22) göre; hayvanlardaki içgüdüsel davranışların sebeplerini bilemediğimiz gibi, insanlarda da bir takım varoluşsal davranışların sebeplerini bilemeyiz. İnsanın bu hareketlerini kolektif bilinçdışı psişik duruma bağlayan Jung, bu hareketlere imge adını vermiştir. Bu imgeler biçimleri dolayısıyla tipik bir kaynağa sahiplerdir: "ilkimge". Bu ilkimgeler bir çekirdektir ve insanın özünde bulunup nesilden nesile aktarılmaktadır. Bunlar "yaratıcı fanteziler" ile ortaya çıkmaktadır. İlk imge ya da arketip kavramının uygulama alanı da bu yaratıcı faaliyetlerdir. Arketip içi boş, biçimsel bir yapıdır. Sadece bir şekillendirici eksen veya iskelettir. Her toplumda, her insanda; gelenek, kültür ve dilden bağımsız bir şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Fakat bu arketipleri toplumlar nezdinde çeşitli kılan, toplumların arketipe yüklediği birincil anlamlardır. Bu anlamlar toplumların tecrübeleri ışığında ortaya çıkmaktadır.

Din ve inançların da kolektif şuurun güçlü bir ifadesi olmasından kaynaklanan sebeple, kutsal kitaplardaki anlatılar ve dini rivayetler kolektif hafızanın en önemli şekillerinden biridir. Konumuz ile ilgili olması dolayısıyla Yahudilerin yazılı kaynaklarından yola çıkacak olursak kadın, diğer pek çok toplumda olduğu gibi bu toplumun da dini-mitolojik hafızasında tehlikeli bir figür olarak konumlandırılmış ve bu yönüyle öne çıkmıştır. Sadece yaratılış hikâyesinde değil; Samson ve Delilah, Yahya ve Salome, Yusuf ve Züleyha gibi Yahudi toplumunun diğer önemli anlatılarında da aynı

manzarayla karşılaşmaktayız. Bu anlatılardaki kadınlar, bir arketipin yüzyıllar içindeki çeşitli yansımalarından sadece birkaçıdır. Yahudi literatürü, kendinden sonra gelen iki büyük organize dinin literatürünü de kısmen etkilemiştir. Hristiyan mitolojisi konumuz ile ilgili olmadığından burada ele alınmayacaktır. Tevrat'ta yer alan kıssalar birtakım farklılıklar göstererek Kuran'da da yer almaktadır. Züleyha'nın tasviri de Kuran ve Tevrat'ta farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

1.1.1. Tevrat ve Kuran'da Züleyha

Kutsal kitaplarda yer alan kıssalar; peygamberlerin hayatlarını, yaşamları boyunca geçirdikleri sınamaları, zorlukları anlatmaktadır. Bunun amacı o dine mensup insanların imanlarını kuvvetlendirmek, peygamberlerin başlarına gelenlerden ibret almalarını sağlamaktır. Kitab-ı Mukaddes'te yer alan kıssalar da bu yönde bir işleve sahip olmakla beraber içerisinde abartılı, mitolojik, çelişkili, peygamberlere uymayacak; birtakım hikâyeler, hal ve hareketler olmasıyla da eleştirilmiştir (Ünlü, 2015: 27-31).

Kitab-ı Mukaddes'in yazıya geçirilmeden önce sözlü kültürde var olan anlatılardan oluşması ve içindeki anlatıların çelişkiler barındırması dikkate değerdir. Sözlü kültürden gelen bu anlatıların yazıya geçirilmeden önce çeşitli değişimlere uğraması muhtemeldir. Bu anlatıların farklı toplumlara ait halk hikâyeleri veya mitolojik, arkaik anlatılar ile çeşitlenerek yazıya geçirilmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Yusuf ve Züleyha'nın hikâyesi ile ilgili de muhtemel kaynak olarak gösterilen hikâyelerden birisi Anubis ve Bata adındaki Mısırlı iki kardeşin hikâyesidir. Bu; Anubis adlı abisinin eşi tarafından önce cinsel saldırıya, ardından iftiraya uğrayan ve bundan sonra başına türlü felaketler gelen Bata'nın hikâyesidir. Fakat burada kadının genç adamı baştan çıkarmaya çalışma ve muradını alamayınca iftira atma motifi dışında Yusuf'un hikâyesine benzer bir taraf yoktur. Ayrıca bu tür bir sahne pek çok anlatıda da görülebilecek türdendir (Settari, 2014: 37-45).

Buradaki baştan çıkarıcı kadının karakter profili, makalenin bir bölümünde açıklamaya çalıştığımız arketip formülüyle bağlantılıdır. Hemen hemen tüm toplumların anlatılarında -ister dini ister mitolojik olsun- aynı kadın portresini bulmak mümkündür. Campbell'a göre pek çok anlatı aynı çizgide ilerlemektedir. Biçim olarak benzer hikâyeler içerikte farklılık gösterebilir de anlatıların kahramanları çoğu zaman aynı amaca hizmet etmekte ve aynı süreçleri takip etmektedir. (2010) Baştan çıkarıcı kadın tipleri de literatürlerdeki ortak kahramanların serüvenlerine etki eden türdendir. Kahramanın sınanmasına etki eden bu kadınlar, kolektif bilinçdışının yarattığı kadın imajının anlatılardaki yansımalarıdır. Züleyha da bunlardan biridir.

Yusuf peygamberin ve bilinen adıyla Züleyha'nın hikâyesi, Tevrat ve Kuran'da birtakım farklılıklarla anlatılmaktadır. Tevrat'taki anlatı Kuran'a göre Züleyha'nın rolü bakımından daha yüzeysel bir sahnedir. Züleyha sadece Yusuf'un zindana girmesine sebep olan tavrıyla göz

önündedir. Yusuf'a iftira atmış ve çekilmiştir. Kuran'daki anlatı bunun daha genişletilmiş bir versiyonudur. Çünkü Kuran'da Züleyha'nın Yusuf'un güzelliği karşısındaki çaresizliğini ispatlamak ve kendini temize çıkarmak için evine çağırdığı Mısırlı kadınlar sahnesi yer almaktadır. Aynı zamanda Kuran'daki anlatıda Züleyha, sonunda Yusuf'un suçsuz olduğunu itiraf etmektedir (Türkdoğan, 2011a: 3-23).

İki anlatıda da kadının rolü benzerdir fakat Kuran'daki anlatı Züleyha'yı attığı iftirayla sınırlandırmaz. Züleyha yapmaması gereken bir şey yapmıştır ama sonunda bunu itiraf etmiştir. Yusuf'un güzelliğini göstermek ve kendini aklamak amacıyla evine Mısırlı kadınları davet etmesi önemli bir sahnedir. Kuran anlatısında bu sahnenin işlevi, Yusuf'un güzelliğinin ve ahlakının bir delilinin sunulmasıdır. Yusuf, bir peygamberdir ve güzelliğiyle bilinmektedir. Züleyha'nın bu güzelliği teşhir etmek için Yusuf'u Mısırlı kadınların karşısına çıkarmasının ve onları bu güzelliğe şahit etmek istemesinin ardından, Yusuf'un kendisine hayran kalan bu kadınlardan kurtulmak için Allah'tan zindana düşmeyi dilemesi; Yusuf'un ahlaklı kişiliği açısından kıssanın amacına, Züleyha'nın tavırları bakımından da toplumsal kadın algısına hizmet etmektedir.

Fakat kıssanın sonunda gerçekleri itiraf eden Züleyha karakteri algıyı yine tersine çevirmektedir. Züleyha, burada gerçekleri birinin zoruyla itiraf etmemiştir, kadınlar kendilerini temize çıkardıktan sonra kendini öne atmış ve Yusuf'tan murat almak isteyen kendisi olduğunu söylemiştir. Aslında burada bir çaresizlik durumu da mevcuttur fakat Züleyha istemeseydi gerçekleri itiraf etmeyebilirdi. Buradan hareketle kıssanın bütünü göz önüne alındığında; Züleyha'nın Kuran versiyonunda, Tevrat'taki durumuna göre daha olumlu bir şekilde aktarıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Züleyha'nın bu gelgitli karakteri ve Kuran'daki zengin olay örgüsü mesnevi yazarları için bir ilham kaynağı olmuş ve Yusuf'un peygamberlik hikâyesi, Züleyha ile arasında dönen bir aşk hikâyesine dönüştürülmüştür.

2. Osmanlı Divan Edebiyatı Bağlamında Kadın Algısı

Divan edebiyatının en gözde türlerinden biri olan gazel türü, bu geleneğin bel kemiğini oluşturmaktadır. Gazelin en baskın konularından biri olan aşk, bu şiirde sofistike bir kavramı ifade etmektedir. Osmanlı şiirinde aşk mefhumu biyolojik ve bedensel dürtülere göre belirlenmemektedir (Andrews ve Kalpaklı, 2020: 52). Şairler şiirlerini gerçek bir sevgili için değil, ideal kalıplara oturtulmuş hayal ürünü bir sevgili için kaleme almaktadır. Resmî ve bireysel ilişkilerin birbirine karışarak güç kavramının erotikleştiği bu çağlarda ve toplumda gücü elinde tutan, iktidarı temsil eden erkek; övülmek için ideal bir varlık olarak görülmüştür (Andrews ve Kalpaklı, 2020: 43). Kadın bu şiirin esas karakteri olmamak ile birlikte mesnevilerde aynı konumda değildir.

Klasik mesnevi edebiyatındaki kadın algısı gazellerin aksine kadına gerçek kimliği ile yer vermektedir. Mesnevilerde yer alan kadınlar ruhsal ve bedensel kimlikleri açısından gazelin gerçeklikten uzak olan cinsiyet ve cinsellik algısının tersine şekillendirilmiştir. Mesnevilerde yer alan kadınlar, realist-modern anlatılarda olduğu gibi birbirlerinden farklı tutumlar içerisine girmekte, hatta çoğu zaman

kendileriyle çatışmaktadır (Türkdoğan, 2011b: 115-116). Gazelin ideal, cinsiyetsiz, muhayyel sevgili tipi; mesnevilerde gerçek, cinsiyeti olan, olumlu ya da olumsuz duyguları olan sevgiliye dönüşmektedir. Bunun yanı sıra bazı klasik mesnevilerin amaçlarından biri de eseri okuyan şehzadeyi ya da prensi eğitmektir. Bu tür mesnevilere işknâme denmektedir.

Mesnevi türünde kaleme alınmış işknâmelerdeki esas amaç şehzadelerin eğitimidir. Tahta oturacak kişinin nasıl olması gerektiği ile ilgili mesajlar içeren işknâmelerde de gazel edebiyatının aksine kadın kahramanlar ile karşılaşmaktadır. Buradaki kadın kahramanlar ve bu kadınların erkek kahramanlar ile yaşadıkları aşklar, şehzadelerin eğitiminde birer araç niteliğindedir. Bu metinlerde şehzadelere nasıl bir kadın ile yol yürümeleri gerektiği konusunda öğüt verilmektedir. Bu kadınlar, erkeklerin tahayyüllerinde oluşturulmuş kadınlardır. Bu sebepten erkek kahramanın kimliğine yakışan türden hal ve hareketlerde bulunmaktadırlar. Soylu, temiz, bilgili, kültürlü bu kadın karakterler yanlarında buldukları erkek kahramanları tamamlamak amacıyla oluşturulmuş kişiliklerdir (Tezcan, 2016: 11-24). Bunun yanında yardımcı rollerde bulunan kadınlar, ana karakterdekilerin aksine karşımıza olumsuz rollerde çıkabilmektedir.

Klasik işknâmelerin yanında mesnevi edebiyatı bağlamında üretilmiş pek çok orijinal eser bulunmaktadır. Bunlara; *Hevesnâme* gibi yüksek sınıftan bir kadına beslenen aşk hikâyesi, Azizi'nin yazmış olduğu *İstanbul Şehrengizi* gibi şehrengiz türünün aksine kadın güzellerin tasvirini içeren bir manzume, *Dañü'l-gumûm* ve *Rañü'l-humûm* ve *Zenannâme* gibi yoğun cinsel temalar altında işlenen kadınlığın tasvirlerini içeren mesneviler örnek gösterilebilir. *Hevesnâme*'de (Andrews ve Kalpaklı, 2020: 213-215) olumlu bir bakış açısı ile eserde yer alan kadın karakter, *Zenannâme*'de (Öztürk, 2002: 72-153) yer yer rahatsız edici derecede olumsuz şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Fakat Enderunlu Fâzıl gibi cinsel yönelimlerini açıkça ifade eden şairler istisna tutulduğunda, bu tür orijinal eserlerin pek çoğunda etkili olan söylem bireyselliğin aksine geleneksel kadın algısı ile şekillenmiştir.

Bu geleneksel kadın algısını şekillendiren ve nesilden nesile aktarılan kadın kimliği; bazen işknâmelerde olduğu gibi ideal, bazen de özellikle XVI. yüzyıl ile görülmeye başlayan orijinal mesneviler ve birtakım mensur hikâyelerde olduğu gibi olumsuz şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Şairler kadınların hilekârlığından, yalancılığından, iki yüzlülüğünden, dünya malına düşkünlüğünden, akli kısılalığından ve en çok da cinsel yönden tahrik edici olmalarından şikâyet etmektedir (Çetinkaya, 2008). Züleyha'nın karakteri incelendiğinde; klasik aşk mesnevilerindeki kadın karakterlere benzemek ile birlikte, bu kadınların içinde en karmaşık karaktere sahip olan ve gerçekliği en fazla yansıtan kadın Züleyha'dır. Onu ayrı kılan özelliği gelgitli karakteri ve yaptığı kötülükleri dahi aşkı için yapıyor olmasıdır. Ayrıca mesnevinin sonunda Züleyha'nın mecazi aşktan hakiki aşka yönelmesi ve Yusuf'un yanına yakışacak bir hale bürünmesi, Züleyha'nın klasik mesnevi karakterlerine bağlı çatışmacı kimliğinden sıyrılarak işknâmelerde olduğu gibi erkeğinin yanına yakışan kadın rolüne geçişi açısından önemlidir.

2.1. Hamdullah Hamdi'nin Mesnevisi Bağlamında Züleyha'nın Kişiliği

Yusuf ve Züleyha'nın öyküsü, mesnevi yazarları tarafından XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar her dönemde işlenmiştir. Yüzyılların sosyal hayatı, ideolojileri, sanatçıların fikirleri anlatının içeriğini şekillendirerek çeşitli Yusuf ve Züleyha mesnevilerinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Konuyu Türk edebiyatında ilk ele alan Ali adında bir Yesevî dervişidir ve eserini dörtlükler halinde, heceyle yazmıştır (Koncu, 2013: 39). Ali'den sonra yazılmış en önemli eser, Şeyyad Hamza'nın mesnevisidir. Bu mesnevi hem Anadolu sahasında yazılan ilk Yusuf ve Züleyha anlatısı olması hem de içinde oluşturulduğu dönemin de etkisiyle dinî propaganda ağırlıklı bir içeriğe sahip olması bakımından dikkat çekicidir (Türkdoğan, 2011a: 44-45).

Taşlıcalı Yahya, Kemalpaşazade, Çakeri, Gubari gibi pek çok yazar tarafından ele alınan bu anlatı, XV. yüzyılda Hamdi tarafından da kaleme alınmıştır. Molla Cami'nin Yusuf ve Züleyha'ya odaklanarak oluşturduğu eserini daha da genişleterek telife yakın bir eser meydana getiren Hamdi, eserini yazma sebebi olarak; Yusuf gibi ağabeylerinden çok eziyet çektiğini ve Yusuf'un derdini çok iyi anladığını belirtmektedir. Kendi tecrübeleri ışığında, güçlü psikolojik tahlillerle oluşturduğu mesnevisi, pek çok kişi tarafından Türk edebiyatında yazılan en başarılı Yusuf ve Züleyha mesnevisi olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 1997: 452).

Bu makalede ele alınacak nokta Züleyha'nın sahneleridir. Hamdi'nin mesnevisi içerdiği güçlü psikolojik tasvir ve tahlilleri bakımından Züleyha'yı en canlı biçimde görebileceğimiz eserler arasında başta gelmektedir. Züleyha'nın fatale kimliğine yorum getirebileceğimiz, doğrudan ön plana çıktığı ve Yusuf'la ilgili olaylara etki ettiği sahneler; Züleyha'nın Yusuf'la birlikte olmak için dadısı aracılığıyla çabalayışları, Züleyha'nın Yusuf'a saray yaptırması ve sarayda geçen olaylar, Yusuf'a iftira atılması, Yusuf'un Mısırlı kadınlara teşhir edilmesi ve Züleyha'nın onlardan medet umması, Yusuf'un zindana atırılması ve zindanda geçen süreçte Züleyha'nın durumu, Yusuf'un özgürlüğüne kavuşmasından sonra Züleyha'nın geçirdiği zorluklar ve sonunda Yusuf'a kavuşmasının anlatıldığı sahnelerdir (Halıcı, 2013: 27-64).

Hamdi'nin yazmış olduğu mesnevîde karşımıza Doğu edebiyatlarının klasik âşık-mâşuk ilişkisinin çıkmadığı görülmektedir. Züleyha karakteri; sevilen, uğruna ölünen, kavuşmak için her türlü varlık feda edilen bir mâşuk olarak değil; sevdiği için gözünü karartan, sınır tanımayan, sevdiğine kavuşmak için gerekirse günah işleyen, hileler yapan ve sevdiğini doğru yoldan saptırmaya çalışan çılgın bir âşık şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tevrat'ın silik ve "kötü kadın" Züleyha tasvirinden kaynaklanan mesnevîlerde Züleyha'yı Tevrat'ta olduğu gibi belli belirsiz ve tam anlamıyla kötü bir kadın olarak görmek pek de mümkün değildir. Duygularını kontrol edemeyen ve arzu ettiğine kavuşamadıkça hırslanan ve hileye başvuran çaresiz bir âşık karşımıza çıkmaktadır. En önemlisi de mesnevîlerde Allah da Züleyha ve Yusuf'un birlikteliğine karar vermiştir fakat buna zamanı geldiğinde izin verecektir (Türkdoğan, 2011a: 96-102).

Mısır'da köle pazarında Yusuf'u gördükten sonra ona âşık olan ve onu köle olarak satın alan Züleyha, Yusuf'a olan aşkıyla yanıp tutuşurken Yusuf'tan karşılık bulamamıştır. Bu sebeple bir bahçe yaptırarak içine güzel cariyeler yerleştirmiş ve onları Yusuf'un emrine vermiştir. Yusuf eğer cariyelerden biriyle birlikte olmak isterse Züleyha'ya haber verilecek ve o da cariyenin yerine geçerek Yusuf'u elde edecektir. Olaylar Züleyha'nın istediği gibi gelişmemiş ve Yusuf cariyelere Züleyha'nın istediği gibi yaklaşmamıştır (Üstün, 2014: 532-542). Bu sahnede ilk defa Züleyha'nın femme fatale kimliği belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Sevdiği adamı elde etmek isteyen kadın, bunun için hileye başvurmakta ve onu bir oyunun içine çekmeye çalışmaktadır. Psikolojik karakter çatışmalarıyla örülü ve bu yönden olay örgüsü modern anlatılara yaklaşan Yusuf ve Züleyha anlatılarında, Züleyha'nın değişken karakterine pek çok etken etki etmektedir. Yusuf'a olan tavırları tamamen aşkıyla sınırlıdır. Bu aşka sahip olmak için zaman zaman hileye başvurup günahlar işlemektedir. Bu hileleri sırasında Züleyha'nın kararlarına etki eden kişiler vardır. Bunların başında dadısı gelmektedir.

Jung (2005: 21-22), anne arketipinin diğer arketipler gibi sayısız yansıması olduğundan bahsetmektedir. Bunlar arasında; kişisel anne, üvey anne, sütanne, dadı, tanrıça, bilge kadın gibi örnekler bulunmaktadır. Tüm bu modellerin ortak özellikleri (...) "*annelik*" ile ilgilidir: *dişinin sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan (...)*. Züleyha'nın dadısı da burada bir anne işlevindedir. Bir anne gibi kızının mutluluğu için çabalayan, ona akıl veren ve hatta onun için hilelere başvuran bir yardımcıdır. Bu sebeple her ne kadar dadısından yardım isteyen kendisi olsa da Züleyha'nın başvurduğu hilelerin tamamen kendi iradesi dâhilinde olduğunu söylemek yanlıştır. Züleyha çektiği ıstırap ve aşk acısı ile yönlendirilmeye müsait bir durumdadır.

Dadısı Züleyha'nın çektiği aşk acısını görünce ona bir saray yaptırarak Yusuf'u oraya götürmesi ve muradına ancak bu şekilde erişebileceği ile ilgili akıl vermiştir (Üstün, 2014: 547-548). Züleyha'nın femme fatale kimliğinin yükseldiği bu sahnede dadısının rolü önemlidir. Züleyha burada doğrudan karar verici değil, yönlendirilerek hareket eden pasif-aktif bir karakterdir. Bu sebeple hem bir femme fatale hem de ne yapacağını bilemeyen bir âşık olarak karşımıza çıkmaktadır. Züleyha'nın yardım dilemesinden sonra dadının yönlendirmesiyle gelişen saray sahnesi Züleyha'nın fatale kimliğinin belirginleştiği sahnelerden ikincisidir.

Sarayda geçen olaylar ve Züleyha'nın Yusuf'a iftira attığı sahne, onun femme fatale kimliğinin zirve yaptığı sahnedir. Çünkü bahçedeki cariyelere meyletmeyen Yusuf, burada Züleyha karşısında çaresiz kalacak ve sonunda ahlaki kimliğine yakışmayacak bir şekilde ruhen ve bedenen mağduriyete sürüklenecektir. Burada Yusuf'a mağdur denmesinin sebebi, bu anlatının kutsal kitap menşeli, dini-ahlaki bir kıssa olmasından kaynaklanmaktadır. Kıssanın vermek istediği mesaj, Yusuf'un sınanması ve bunun karşısında göstereceği sabırdır. Bu sebeple Yusuf, burada mağdur olan ve hedef alınan taraf olarak algılanmaktadır. Metin bağlamında yaratılan bu mağduriyet, bireysel ve toplumsal ahlaki düzenin

temsili olan peygamberliğin hedef alınması dolayısıyla toplumsal bir mağduriyettir.

Femme fatale kimliğini inşa eden erkek egemen bakış, merkeze kendisini koymaktadır. Kadın, dolayısıyla Züleyha burada ötekileştirilen ve bu merkezi hedef alan kimsedir. Bu merkez bireysel algılanmamalıdır. Femme fatale, sadece erkeği hedef almayarak; ataerkil sistemde erkeğin temsil ettiği toplumsal ve ahlaki normları, evlilik ve aile kurumu gibi yerleşik düzeni hedefine koymaktadır (Arpacı, 2019: 141).

Sarayın yedinci hanesine geldiklerinde Yusuf, etrafındaki tasvirlerden sürekli gözlerini kaçırmaya çalışırken gözü tavandaki bir tasvire takılmış ve o anda Züleyha'ya meyletmiştir (Üstün, 2014: 559). Bu meyletme müfessirlerce farklı şekilde yorumlanmıştır. Bazıları bunu zihnen bir meyil olarak yorumlarken bazıları da bunun fiilen bir meyil olduğunu savunmuştur (Halıcı, 2013: 188-189). Hamdi, daha sonra Yusuf tarafından reddedilen Züleyha canına kıymaya kalkınca Yusuf'un onu engellemek istediğini ve bu sırada Züleyha ile yakınlaştığında ona tekrar meylettiğini anlatmıştır. Ayrıca burada Yusuf'un pantolonunun düğmelerini bir çözüp iki iliklediğini açıkça ifade etmiştir (Üstün, 2014: 565-567). Bu sahneler bir sonuca varmasa da baştan çıkarıcı kadın kısmen başarılı olmuştur.

Sarayda Züleyha ve Yusuf arasında geçen bir konuşma femme fatale kimliğin tipik özelliklerinden birini karşımıza çıkarmaktadır. Hamdi'nin mesnevisinde Yusuf, Züleyha'ya tavsiyelerde bulunup kavuşmaları için doğru zaman olmadığını, önlerinde engeller olduğunu söylemektedir. Züleyha ona bu engellerin neler olduğunu sorduğunda Yusuf, bunlardan birinin Allah, diğerinin Aziz olduğunu söylemiştir. Bunu duyan Züleyha, Aziz'in kadehine zehir katıp onu öldürmeyi ve Allah'a da hazinelerini rüşvet vermeyi teklif etmiştir (Üstün, 2014: 563-564).

Femme fatale, en az iki erkeğin arzularını kendi amaçları doğrultusunda manipüle ederek krizi derinleştiren ve kullanan bir figür olarak temsil edilir. Femme fatale'in kültürel temsillerinde bu arzu üçgeni sıkça karşımıza çıkan bir durumdur (Arpacı, 2019: 145). Züleyha da Yusuf'un engel olarak gösterdiği Aziz'i öldürmeyi teklif etmiştir. Yusuf'u, himayesi altına almış ve adeta babası gibi gördüğü Aziz ile çatışmaya sürüklemektedir. Bunun yanı sıra Yusuf'u üzerindeki en büyük otorite olan Tanrı ile de çatışmaya sokmaya çalışmaktadır. Yusuf bir peygamber ve örnek insan olması sebebiyle bu teklifi reddetmiştir. Fakat Züleyha bu arzu üçgeni arasındaki gerilimi artırıcı rolüyle femme fatale tipinin işlevini yerine getirmiştir.

Aynı gerilim Yusuf, Züleyha'nın elinden kurtulduğu zaman Aziz ile karşı karşıya gelindiğinde de yaşanacaktır. Arzularına ulaşamayan Züleyha, Yusuf'un gömleğini yırttıktan sonra Yusuf onun elinden kurtulmuş ve Aziz ile karşılaşmıştır. Yusuf'un yüzüne bakınca bir şeyler olduğunu sezen Aziz, Yusuf ile beraber içeriye girmiş ve Züleyha ile karşı karşıya gelmiştir. Yusuf ve kocasını el ele tutuşur, samimi bir vaziyette gören Züleyha; Yusuf'un olanları Aziz'e anlattığını düşünerek ona iftira atmış, Aziz'in karşısında ağlayıp sızlayarak Yusuf'u zindana attırmak istemiştir (Üstün, 2014:570-571). Sarayda Aziz'i hedef alarak Yusuf'u kışkırtan Züleyha, bu sefer Aziz'i baştan çıkararak Yusuf'u

hedef almıştır. Bunda da başarılı olmuştur.

Aziz'in karakteri Züleyha'nın kişiliği açısından oldukça önem arz etmektedir. Aziz, hemen hemen tüm mesnevilerde zayıf, Züleyha'nın karşısında aciz kalan, iktidarsız bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır (Türkdoğan, 2011a: 113). Yapısal olarak düşündüğümüzde metinde esas olan Yusuf ve Züleyha eksenli bir ilişki olduğu için, Aziz burada metni tamamlayan yardımcı bir roledir. Fakat kişiliği nezdinde ele aldığımızda Aziz, şehvet düşkünü ve güzeller güzeli Züleyha'yı mutlu edemeyecek kadar zayıf ve iradesiz bir tiptir. Devlette güçlü bir mevkidedir fakat aile içinde zayıf bir konumdadır (Settari, 2014: 52). Bu Züleyha'yı başka ilişkilerden medet ummaya iten sebeplerden biridir. Yusuf'u gördüğünde kocasının iktidarsızlığı karşısında Yusuf'un aşkına yenik düşecektir. Bu da onun toplumsal kötü kadın imgesini aklayan çevresel bir faktördür.

Yusuf'un Züleyha'ya meylettigi ve ona sabretmesini söylediği sahnede bir diğer önemli nokta ise Züleyha'nın Yusuf karşısında kendini öldürmeye çalışmasıdır. Yusuf Züleyha'ya yaklaşmak istemeyip kocasını öldürme teklifini kabul etmeyince, Züleyha daha da hırslanmış ve eline bir hançer alarak boğazına dayamıştır. Yusuf olmadan yaşamının anlamsız olduğunu ve kendisini öldürdüğünde Aziz'in onu bu vaziyette Yusuf'un önünde görünce Yusuf'tan şüphelenerek onu da öldürteceğini söyleyip Yusuf'a psikolojik baskı uygulamıştır (Üstün, 2014: 565-566). Erkeğin güç egosunu tatmin etmek ve zayıf yönlerini ortaya çıkararak bunları kullanmak femme fatale tipinin önemli özelliklerinden biridir (Kelleci, 2019: 11). Yusuf'un pantolonunun düğmelerini çözüp iliklediği sahne de burada başlamaktadır. En başından beri erkekte merak uyandırmaya çalışan femme fatale, zaafalarını ve kusurlarını erkeğin önünde açıkça ifade etmekten çekinmemektedir. Bu şekilde davranarak gerektiğinde kullanmak üzere erkeğin de zaafalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Züleyha'nın iftirasının ardından olaylara şahitlik eden bir bebekle birlikte Züleyha'nın toplum nezdinde küçük düştüğü süreç baş göstermektedir. Bu süreç femme fatale tipinin inşasındaki temel dayanaklardan biridir. Ataerkil düzenin en temel öğretilerinden biri, cinsellikle ilgili tüm felaketlerin kadınlardan geleceğine olan inançtır. Kadın bedenini kötülüğün kaynağı olarak tasvir eden bu inanç, erkeği de o ölçüde masumlaştırmaktadır (Arpacı, 2019: 146).

Züleyha da Mısırlıların diline düşerek cinsel günahlarından dolayı şeytanlaştırılmaktadır. Yusuf'u saraya çeken kişi her ne kadar Züleyha da olsa Yusuf da ona meyletmiştir. Hatta onu kavuşacakları günün geleceğinden dahi haberdar etmiştir. Yusuf burada evli bir kadınla kavuşma arzusu olduğunu fakat önünde engeller olduğunu söylemiştir. Züleyha'ya zamanı geldiğinde kavuşacaklarını söyleyen Yusuf, fiilen olmasa da düşüncesinde günah işlemiştir. Babası gibi gördüğü Aziz'in eşine sadece cinsel temas etmekten sakınmıştır ve bunu da tamamen reddetmeyerek düğmelerini çözüp ilikleyerek Züleyha'ya fiilen de meyletmiştir. Fakat tüm günah Züleyha'nın üstüne yüklenmiştir. Yusuf'tan yana şahitlik eden ve onu şüphelerden arındıran bebek sayesinde Yusuf'un "samimiyeti" açığa çıkmıştır (Üstün, 2014: 574-578). Fakat Yusuf'un Züleyha'ya meylettigi gerçeğine ve evli bir kadına sabretmesi konusunda

verdiği telkinlere şahitlik edecek kimse bulunmamaktadır.

Burada kendini aklamak Züleyha'ya kalmıştır. Mısırlı kadınları evine davet eden Züleyha, kadınların eline turunç ve meyve bıçağı vermiştir. Yusuf'u kadınların karşısına çağırarak onu teşhir etmiştir. Yusuf'u gören kadınlar şaşkınlıktan ellerini kesmişler ve sonunda Züleyha'ya hak vermişlerdir. (Üstün, 2014: 578-586). Buradaki Yusuf'u meclise çağırma olayı müfessirlere göre, Züleyha'nın Yusuf'a gelmesini emretmesi ve Yusuf'un ondan korkusundan mecburen gelmesi şeklindedir (Halıcı, 2013). Fakat Hamdi, bu sahneyi Züleyha'nın Yusuf'un ayağına giderek yalvarması şeklinde tasvir etmiştir (Üstün, 2014: 582). Burada ilk bakışta Züleyha'nın Yusuf'un gözünü korkutmuş femme fatale kimliğiyle değil, utanılacak duruma düşmüş çaresiz bir âşık şeklinde karşımıza çıktığı düşünülebilir. Fakat femme fatale kavramının anlamlarından birinin karşı konulamaz, kaçınılamaz kadın olduğunu göz önüne aldığımızda (Kelleci, 2019: 10) Yusuf, felakete sürükleneceğini bile bile Züleyha'nın bu haline dayanamamış ve o kadınların yanına gitmeye karar vermiştir.

Züleyha'nın şahsında tüm kadınların kötücül kimliğine göndermelerde bulunan bu anlatıda sadece Züleyha değil diğer kadınlar da femme fatale tipini temsil etmektedir. Her bir kadın bu kavramın farklı yansımalarıdır. Dadı, Mısırlı kadınlar, Yusuf'u yanında tutmak için Yakup peygambere hile yapan kız kardeşi İnas; hepsi birer femme fatale rolündedir. Mısırlı kadınlardan Yusuf'u ikna etmelerini isteyen Züleyha oradan ayrıldığı zaman, kadınlar önce Yusuf'u ikna etmeye çalışsalar da sonradan Yusuf'u kendilerinin de arzuladıklarını söylemişler ve kendilerinden kurtulmak için Allah'a dua eden Yusuf'tan ümitlerini kesince onu Züleyha'ya şikâyet ederek zindana atılmasını tavsiye etmişlerdir (Üstün, 2014: 587-591).

Burada Züleyha'nın rolü diğer kadınlara geçmiştir. Tıpkı dadısıyla arasında geçen olaylar gibi Mısırlı kadınlar da Züleyha'nın "kötü kadın" kimliğini etkisizleştirerek onu masumlaştırmışlardır. Züleyha Yusuf'u onların dolduruşlarıyla zindana attırmaya karar vermiştir. Bunun öncesinde son kez ona şans verip reddedilince, daha da hırslanarak onu meydanlarda sefil bir halde ve kendisine göz koyduğu gerekçesiyle teşhir ettirmiştir (Üstün, 2014: 591-597). Burada Züleyha'nın fatale kimliğinin tekrar dirildiği görülmektedir. Yusuf'u zindana attırmadan önce onu toplum önünde küçük düşürmesi ise kendisini aklama isteğidir.

Züleyha burada adeta tek günahkârın kendisi olmadığını ifade ediyor, kadınlığının üstüne yüklenen kötücül imajı yıkmak istiyor gibidir. İntikam duygusu femme fatale kimliğin tipik özelliklerinden biridir. Salome'nin annesi, kral kocası kızından bir dilek dilemesini söyleyince eski kocasının kardeşiyle evlendiği için akraba evliliğini ve kendisini lanetleyen Yahya'dan intikam almak istemiş ve kendisine danışan Salome'ye Yahya'nın başını istemesini söylemiştir. Lilith, otoritesi altına girmediği için çocuklarının ölümüne sebep olan ve kendisinden sonra başka bir kadınla beraber olan Âdem'den ve çocuklarından intikam almak için yemin etmiştir. Züleyha da kendisine bir türlü yaklaşmayan Yusuf'tan umduğunu bulamayıp toplum tarafından da küçük düşürüldüğünde Yusuf'tan

bu şekilde intikam almıştır.

Yusuf'un zindanda geçen zamanlarında Züleyha'nın femme fatale kimliğiyle tekrar çatışmaya girdiği gözlemlenmektedir. Yusuf'u zindana attıran Züleyha, bu karardan pişman olmuş ve sürekli zindana giderek Yusuf'u izlemeye başlamıştır. Yusuf'a yemek pişirip göndermiştir. Kan aldırması gerektiğinde kanı yere akarak Yusuf yazmıştır (Üstün, 2014: 597-610). Tüm bu sahneler Züleyha'nın yavaş yavaş çözülen kimliğinin göstergeleridir. Kuran'a göre Züleyha yaptığı yanlış itiraf etmiş ve yenilgiye uğramıştır. Yusuf ise onun ahlaksızca teklifine boyun eğmeyerek kazanan kişi olmuştur. Fakat aynı durum mesneviler için geçerli değildir. Bazı müfessirlere göre Züleyha hükümdarın huzurunda Yusuf'un kutsiyetini anlamış ve yaptıklarını itiraf etmiştir (Settari, 2014: 126-127). Hamdi bunu şu şekilde anlatmaktadır: Yusuf'un başına gelenleri anlatmasından sonra Mısırlı kadınları huzuruna çağırın hükümdar, onları sorgulamıştır. Yusuf'un temiz ve iffetli biri olduğunu söyleyen kadınların yanında Züleyha da bulunmaktadır ve kendisine hiçbir şey sorulmadan Yusuf'a yaptıklarını itiraf etmiştir (Üstün, 2014: 616-618).

Bununla birlikte Züleyha'yı ya da femme fatale tipini şeytanlaştırma süreci yeniden başlayacaktır. Aziz'in makamını kaybedişiyle Züleyha da perişan bir hale gelmiştir. Tüm varlığını ve her şeyden önemlisi Yusuf'u kaybetmiştir. Kendisine bir kulübe yaptırmış ve sefil bir hayata sürüklenmiştir. Yollarda Yusuf geliyor mu diye onu gözlemiştir. Hamdi, Aziz'in makamını kaybedişini Züleyha'ya uyup Yusuf'a cefa çektirmesine bağlamıştır (Üstün, 2014: 622-631). Yusuf, Züleyha'nın hilelerinden kurtulmuştur fakat Züleyha, bu sefer kocasının felaketi olmuştur. Femme fatale işlevini son kez yerine getirmiştir.

Züleyha'nın çatışma içindeki kimliğinin değişimi ona faydası olmayan putunu kırarak putperest inancı inkâr ettiği gerçeğiyle gerçekleşmiştir. İman eden Züleyha Allah'ın izniyle Yusuf'a ve Yusuf'un duasıyla da gençliğine kavuşmuştur. Züleyha kendini ibadete o kadar vermiştir ki sonunda mecazi aşktan hakiki aşka yol almıştır. Dikkat çeken sahnelerden biri; Yusuf'un bir gece Züleyha ile birlikte olmak isteyip Züleyha'nın ondan kaçması ve sonunda Yusuf'un dayanamayıp Züleyha'nın elbisesini tutup yırtmasıdır. Züleyha bunun üzerine artık ikisinin de bir olduğunu söylemiştir (Üstün, 2014: 631- 647). Rollerin iman etme ile bağlantılı olarak değiştiği bu sahne önemlidir. Züleyha putperest yaşamı terk edip Allah'a iman ettiği Yusuf'a yakışacak ideal bir kadın karakter kimliğine bürünmüştür. Onun bu durumu da klasik ıshnâmelerde bulunan ve erkeklerin idealleri doğrultusunda oluşturulan kadın karakterler ile uyumaktadır. Bu kadınlar, güçlü erkek kahramanların tamamlayıcıları rollerindedir. Yanlarında buldukları erkekler kadar güçlü, bilgili, ahlaklı veya imanlı olmak mecburiyetindedir (Tezcan, 2016: 20-21).

Sonuç

İlişkiye girdiği erkekleri felakete sürükleyen femme fatale imgesi toplumların tecrübeleri doğrultusunda içini doldurduğu bir kadın tipidir. Bu içerik toplumların yaşam tarzları, dünya görüşleri

doğrultusunda oluşmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca kadın çeşitli özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Kutsal kitap ve inançlar etrafında şekillendirilen kadın algısı toplumların hafızalarında bu inançların ve anlatılarının dayattığı şekilde kalmıştır. Kutsal inançların ve anlatıların dayattığı kadın algısı, edebi metinlerle yeni bir ivme kazanarak kolektif hafızaya daha güçlü bir şekilde yerleşmiştir. İbrani toplumunda da diğer pek çok toplumda olduğu gibi kadın; felaket getiren, günaha sürükleyen, cinsel sapkınlıkların ve itaatsizliğin vücut bulmuş hali olarak görülmüştür ve anlatılara bu şekilde yansıtılmıştır. Bu kadınlardan biri olan Züleyha, Tevrat'ta yüzeysel ve kötülüğe hizmet ettikten sonra ortadan kaybolan silik karakterli biri olarak karşımıza çıkarken; Kuran'da daha ayrıntılı ve kendini aklamaya çalışan, sonunda da suçunu itiraf eden bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

Züleyha'nın karakterinin şekillenmesinde mesnevilerin gerçekçi kadın karakterlerinin de etkisi vardır. Klasik mesneviler gazellerin aksine çatışmacı ve gerçekçi kadın karakterlerin bulunduğu metinler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu karakterler içinde, gelgitleri en fazla olan ve ruhsal çatışma açısından en çok göze çarpan karakter Züleyha'dır. Mesnevi yazarları Kuran'daki anlatıyı ve tefsirleri kendilerine referans alarak Züleyha'yı baştan yaratmıştır. Çatışmacı karakterini odak noktası olarak çılgınca âşık ama bir o kadar da sınır tanımaz, hileci bir karakter meydana getirmişlerdir. Yusuf'u canını verecek kadar seven Züleyha, ona eziyet etmekten de geri durmamıştır. Fakat sonunda ilahi aşka kavuşarak femme fatale tarafını öldürmüştür. Onun femme fatale tarafı sadece toplumsal bir arketipten değil; dadısı, kocası, etrafındaki kadınlar gibi çevresel faktörlerden de kaynaklanmaktadır. Mesnevide iki türlü Züleyha karşımıza çıkmaktadır; birisi Allah tarafından Yusuf'a münasip görülen âşık ve çaresiz Züleyha, diğeri Yusuf'a kavuşamadıkça tüm kadınsı his ve arzularıyla onu elde etmeye çalışan femme fatale Züleyha. Sonunda kaybeden Züleyha olmamıştır. Kaybeden Züleyha'nın femme fatale tarafıdır. İman eden kadın, erkeğe münasip bir konuma yükselerek onun tamamlayıcısı işleviyle egemen gücün temsili olan erkeğin karşısından alınarak yanına konumlandırılmıştır. Bu mesnevinin bağlamında; kıssada yer alan itaatsiz ve erkeğin karşısında duran kadın tipi, klasik işkânelerdeki erkeğin tamamlayıcısı olan ve erkeğine hizmet eden ideal kadın tipi konumuna yükselmiştir.

Kaynakça

- Aksoy, R. (2021). İslam Öncesi Toplumlarında ve İslam'da Kadının Statüsü. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, (15), 20-39.
- Andrews, W. G. & Kalpaklı, M. (2020). *Sevgililer Çağı; Erken Modern Osmanlı-Avrupa Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Arpacı, M. (2019). Cinsiyet, Kötülük ve Beden: Femme Fatale İmgesinin Kültürel İnşası. *Fe Dergisi*, 11(1), 140-154.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Çınar, A. (2018). Lilith: Yahudi Mitolojisinde Ana Tanrıçanın Düşüş ve Şeytana Dönüşüm Serüveni. *Bilimname*, (35), 363-395.
- Halıcı, M. (2013). Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir.
- Jung, C. G. (2005). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2017). *Ruh; İnsan, Sanat, Edebiyat*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Karaca, Ş. (2019). *Kötücül Kadın; Türk Edebiyatında Kötücül Kadın İmgesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kelleci, Y. (2019). 1860-1950 Arası Türk Romanında ‘Ölümcül Kadın (Femme Fatale)’ İmgesi. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özdiñç, T. (2019). The One You Seek For, To Your Death: Representation Of Femme Fatale In Lady Audley’s Secret And The Crimson Petal And The White. (Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, N. (2002). Zenânnâme. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Öztürk, Z. (1997). Hamdullah Hamdi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (15), 452-454. Settari, C. (2014). *Züleyha'nın Aşk Derdi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Tezcan, N. (2016). Osmanlı-Türk Edebiyatında Aşk Mesnevilerini Şövalye Aşkı Bağlamında Okumak, (içinde) *Divan Edebiyatına Yeniden Bakış*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Topcan, Ö. (2010). Yahudilik ve Hristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Türkdoğan, M. G. (2011a). *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma* (e-kitap). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Türkdoğan, M. G. (2011b). Aşk Mesnevileri ve Gazellerdeki Sevgili İmajına Dair Bir Karşılaştırma. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 111-124.
- Ünal, A. (2017). Yahudi Geleneğinde Kadının Yaratılışı ve Lilit Efsanesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 103-115.
- Ünlü, K. Ş. (2015). Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da Yusuf Kıssası. (Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Üstün, M. C. (2014). Hamdullah Hamdî'nin Yusûf u Zelîhâ Mesnevisi. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.